

fattelse på. Vurderes den på baggrund af den økonomiske udvikling, som Søren Olesen har skitseret, siger forfatteren, »træder dens begrænsning som kilde til krisen også tydeligere frem«.

Under alle omstændigheder kan man nok tilslutte sig den opfattelse, at samtidens debat, så vigtig den er, er utilstrækkelig som kildegrundlag for en fremstilling af landbrugskrisen 1818-28. Sammen med Erik Helmer Pedersens rummer de 4 afhandlinger tilløb til udnyttelse af et bredere og solidere kilde-materiale. Det var meget at ønske, at de kunne inspirere til en mere systematisk og omfattende udforskning af denne periode, som danner en vigtig overgang fra reformtiden til dansk landbrugs moderne udvikling i 1800-tallets senere del. Der må utvivlsomt være gode muligheder for at skabe en solid talmæssig kortlægning, der dækker alle berørte grupper. Om man så vil ende med at kalde fænomenet for krise, depression, recession, strukturomlægning eller noget helt femte, gør jo mindre til sagen.

Foruden de omtalte rummer heftet afhandlinger af *Annette Knudstorp* om »Bondevenerne, bonden og fæstesagen«, *Bo Fritzboer* om »Hovedgårdsdrift og godsøkonomi: Skinnerup 1616-1660« og *Jes P. Jørgensen* »Omkring oprettelsen af Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles Laboratorium for landøkonomiske Forsøg«.

Jens Holmgaard

Jens Christensen: *Landbostatistik. Håndbog i dansk landbohistorisk statistik 1830-1900*. (Udgivet af Landbohistorisk Selskab. Kbh., 1985). 284 s., 148,- kr.

Det er en god idé med en håndbog, der introducerer dansk landbohistorisk statistik – til hjælp for både den mindre

erfarne landbohistoriker og for den mere erfarne, der vel først og fremmest har brug for at sikre sig mod at overse relevant materiale. Landbohistorisk Selskab skal derfor have tak for sit initiativ og Jens Christensen for det store arbejde, der tydeligvis er lagt i at fremskaffe statistiske oplysninger vedrørende landbohistorie i videste forstand: klima, befolkningsforhold, produktionsforhold, forarbejdningssektor, eksport/import, priser, landarbejderne, kredit/værdifastsættelse, skatter, uddannelse, sociale forhold, foreninger, religiøse forhold, politiske forhold, fæstevæsenets afvikling og de enkelte brug.

Håndbogen har fire delmål: (1) Inden for hvert af de ovennævnte 16 temaer vil den bringe en oversigtstabel for hele perioden, primært på nationalt niveau. (2) Den vil også give en oversigt over, hvor der findes yderligere statistik og på hvilket niveau, (3) en kort omtale af den ikke-officielle statistik og endelig (4) en omtale af det tilgængelige – bearbejdede og/eller ubearbejdede – materiale. Det understreges flere gange, at der *ikke* er tale om en systematisk litteratursøgning.

Idéen med en oversigtstabel inden for hvert af temaerne er uden tvivl tænkt som en hjælp til brugeren – som en mulighed for direkte at kunne slå nogle tal op her i stedet for via en henvisning at skulle ud i de statistiske værker. Desværre er udførelsen af idéen ikke helt vellykket. Det skyldes blandt andet, at bogens layout mildest talt ikke er god, hvad der specielt går ud over de ofte meget store oversigtstabeller; disse tabeller bliver derved særdeles uoverskuelige og meget lidt appetitvækkende, således at man i mange tilfælde alligevel vil foretrække – eller bliver nødt til – at gå tilbage til tallenes oprindelse i de forskellige tabelværker osv.

Bogens største værdi ligger i det store arbejde, der er gjort for at systematisere og skaffe brugerne kendskab til mindre kendte statistiske oplysninger. Materiale er søgt og fundet mange steder; men meget forståeligt har ikke alle arkiver kunnet gennemgås. Et af de store arkiver, som ikke er blevet gennemgået, er Erhvervsarkivet. Med hensyn til det regionaladministrative materiale har det kun været muligt at gennemgå Landsarkivet for Sjælland m.m., hvilket fører til en bemærkning om, at Landsarkivet for Sjælland bør være repræsentativt for alle landsarkiverne. Det må man jo så håbe, at det er. To andre begrænsninger er yderst forståelige, nemlig at ikke alle arkivfonde er gennemgåede, og at lokalhistoriske arkiver heller ikke er det.

Til trods for eventuelle mangler og problemer med opsætningen af tabellerne må konklusionen være, at vi med *Håndbog i dansk landbohistorisk statistik* har fået en nyttig håndbog, der bygger på et stort arbejde med at fremdrage i mange tilfælde vanskeligt tilgængelige oplysninger. Og på grund af den rummelige fortolkning af landbohistorie er det oplagt, at også andre end landbohistorikere vil kunne benytte sig af håndbogens oplysninger og henvisninger.

Tove Elklit

Jens Boel: *Husmænd og landarbejdere i Danmark ca. 1848-1875 med Holbæk og Vejle amter som eksempler.* (Landbohistorisk Selskab, 1985). 211 s., 80,- kr.

Klaus Thingholm Kristensen: *Når hver fik sin lod. Studier i udskiftning og konjunkturforløb i et midtjysk herred.* (Landbohistorisk Selskab, 1985). 161 s., 80,- kr.

De to anførte skrifter har ikke alene til

fælles, at de er udgivet af Landbohistorisk Selskab. Men også at de er studenterpecialer i let bearbejdet form. De indgår i den skriftserie, som Selskabet uofficielt betegner som *Studieserien*. Den fremtræder i nedfotograferet og offsettrykt skrivemaskinskrift, som forfatterne selv har ansvaret for.

Jens Boels bog behandler i en marxistisk ramme »såvel husmændenes og landarbejdernes vilkår og udviklingen i disse gennem perioden som deres reaktioner på disse vilkår« (s. 2). Denne lidt knudrede sætning er heldigvis ikke alt for typisk for fremstillingen, der både i form og indhold er klar og sober. Om den så helt lever op til det store mål »i højere grad, end det tidligere er sket, at se husmændenes stilling og udviklingen i den som en integreret del af de sociale processer i periodens historie« (s. 163), kan man jo altid diskutere. Det er naturligvis legitimt at ville være bedre end forgængerne, men det er vel klædeligt at lade andre fælde den dom! Og når forfatteren mener, at det har været frugtbart at tage udgangspunkt i en teoretisk opfattelse af, »at det var i brydningerne mellem klasserne og mellem feudale og kapitalistiske samfundsforhold, at drivkraften i samfundsforholdene lå« (s. 168), så må jeg sige, at det i grunden forekommer mig, dels at disse brydninger ikke kommer så vældig stærkt til orde i fremstillingen, dels at husmændenes situation i perioden lader sig forklare – og faktisk af forfatteren forklares – meget godt på god, gammeldags pragmatisk-empirisk vis.

Den faktor, der på afgørende måde bestemmer husmændenes og landarbejdernes forhold i perioden, er den stadig befolkningstilvækst i et endnu alt overvejende agrart samfund. Da den disponible jord er en stort set konstant størrelse, giver det næsten sig selv, at tilvæksten må medføre dels øget udstyknings, hvorfor der ikke er noget på-